

TANZİMAT AKLININ SÜREKLİLİĞİ

Muharrem BALCI, 24 Ocak 2026

I. ve II. Tanzimat Eleştirilerinden Hareketle

Günümüz Türkiye'si Üzerine Bütüncül Bir Değerlendirme

ÖZET

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme tecrübesi, Türkiye düşünce hayatında çoğu zaman, **Tanzimat** kavramı etrafında yeniden okunmuştur. Tanzimat, yalnızca tarihsel bir reform dönemi değil aynı zamanda devletin kendini sınırlandırma kapasitesinin simgesel adıdır. Bu nedenle, Tanzimat benzeşmeleri (devrim/inkılâb/reform vb.), farklı dönemlerde yaşanan siyasal ve hukukî dönüşümleri anlamlandırmak için sıkça başvurulmuş kavramsal araçlar olmuştur.

Bu çalışma, 2000'li yılların başında Tanzimat üzerine^{1,2} I. ve II. Tanzimat olarak iki dönem halinde incelemeye çalıştığımız makalelerden hareketle, Türkiye'de son yıllarda yaşanan hukukî ve siyasal dönüşümlerin "III. Tanzimat" olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını bütüncül bir bakışla tartışmaktadır. Çalışma, Tanzimat'ı, tarihsel bir reform dönemi olarak değil hukukun, adâlet, özgürlük ve iktidar ile kurduğu ilişkiyi, tekrar eden bir zihniyet biçimi olarak ele almaktadır. Zira Tanzimat bir kez yaşandı fakat zihniyeti her kriz döneminde yeniden çağrılmaktadır. Tanzimat sonrası, özellikle 1945'lerden sonra Millî Güvenlik paradigması ve yeniden merkezîleşme eğilimleri medeniyet algısı içinde değerlendirilmekte; sonuç itibarı ile günümüzde yaşananların tarihsel anlamda yeni bir Tanzimat değil Tanzimat aklının güncellenmiş bir tezahürü olduğu tezini işlemektedir.

Çalışma, Osmanlı Tanzimat yenilenmesiyle ortaya çıkan modernleşme zihniyetinin Türkiye'de Cumhuriyet dönemi ve sonrasına uzanan bir süreklilik taşıyıp taşımadığı tartışmasını da ele almaktadır. Literatürde Tanzimat aklının sürekliliğini savunan yaklaşımlara karşı geliştirilen, "kopuş, dönüşüm ve çoğul modernleşme" tezleri

¹ *Tanzimat'tan Günümüze, Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili*, Muharrem BALCI, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf

² *Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukukî Gelişim Süreci*, Muharrem BALCI, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/55.pdf

sistematiik biçimde incelenmekte; bu karşı tezlerin güçlü ve zayıf yönleri çözümlenmektedir.

Son bölümde de güncel siyasal-hukukî dönüşümleri açıklamak üzere geliştirilen “III. Tanzimat” kavramsallaştırmasının, söz konusu itirazlara nasıl cevap üretebileceğini tartışmakta ve kavramın çözümlenen değerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Tanzimat, Hukuk Zihniyeti, Özgürlük, Güvenlik, Devlet, Adâlet.

GİRİŞ

*“Soru, bir tiyatro perdesini bıçak gibi yırtarak,
arkasındaki maddi gerçeği göstermektir.”*

Milan Kundera

Tanzimat Bir Dönem mi, Bir Hukuk Akli mı?

Tanzimat, Osmanlı modernleşmesinin başlangıç evresi olarak genellikle hukukî ve idarî reformlar dizisi şeklinde ele alınmaktadır. Toplumsal hafızada tarihsel bir kesit olarak da yer almıştır. Ancak burada Tanzimat, yalnızca tarihsel bir kesit değil hukukun toplumsal meşrûyetini kaybederek merkezî iktidarın düzen kurma aracına dönüşmesini ifade eden bir *hukuk akli* olarak ele alınacaktır. Bu bakış açımızla, önceki tebliğlerimizdeki bakış açımızın devamı şeklinde, Tanzimat’ın sona ermiş bir dönem olmaktan çıkıp farklı tarihsel bağlamlarda yeniden üretilebilen bir zihniyet biçimi hâline geldiğini anlatmaya çalışacağız. Ancak yaşadığımız son yirmibeş yıl içinde öngörülen ve bir kısmı gerçekleştirilen olumlu-olumsuz düzenlemeleri III. Tanzimat olarak adlandırıp adlandıramayacağımızı da tartışacağız. Zira Tanzimat düşüncesinde devlet aklının³ hukuk ve düzen ikilemine ilişkin bakışı karmaşık bir haldedir.

Bu çerçevede temel soru şudur: Hukuk, adâleti mi öncelemektedir; yoksa düzeni mi? Bu çalışmada bu ayrım belirleyicidir ve Tanzimat eleştirisinin merkezinde yer alır.

Tanzimat:

- Adâlet merkezli değil düzen ve yönetilebilirlik merkezli,
- Toplumu özne değil nesne kabul eden bir hukuk tasavvurunun başlangıcıdır.

³ Devlet Akli: “Devletin âli menfaati gereği hiçbir kural ve kanunla sınırlanamayacak davranış biçimleri” Bkz. Koray DEMİR, DEVLET AKLI KİMİN AKLI, Geri kalmışlık ve Despotizm Kısacasında İmparatorluğun Çöküşü, s. 417.

Bu yönüyle Tanzimat, **hukukun, ahlâkî ve toplumsal köklerinden koparılması** anlamına gelir. Oysa ki Peyami Safa'nın deyimiyle "Bir cemiyeti kurtarmak için onun ruhunu değiştirmek değil ihyâ etmek gerekir." Öyle ya yine Peyami Safa'nın deyimiyle "Tanzimat'la birlikte devlet kurtarılmak istendi, fakat ruh ihmal edildi."⁴

Tanzimat'ın, büyük ölçüde, öncesinde her şey yolunda olduğundan değil aksine ciddi bir yönetsel kriz zemini üzerinde ortaya çıktığını unutmamak gerekir. Bu çalışmada, dönemsel Tanzimat taleplerinin ve gerekçelerinin tamamında, yönetsel krizler, keyfi yönetim uygulamaları, yargıda yolsuzluklar, eşitlik ve adâlet dengesindeki arızalar, yönetsel sınırsız tasarruf ve israf, müsadere uygulamaları ve özellikle yöneticiyi frenleyecek kurumsal mekanizmaların zayıflığı gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Bir başka deyişle, Tanzimat talepleri öncesinde her şey mükemmel olmayıp aksine düzen değişikliğini gerektirecek ölçüde yönetsel olumsuzluklar söz konusudur. Tanzimat talepleri öncesinde bu olumsuzluklara karşı kaygı alanları olduğu muhakkaktır. Kendiliğinden veya sadece dış etkilere (dış güçlerden) gelen bir Tanzimat'tan bahsediyor değiliz. Tanzimat'ı, hem önceki yapının ağır sorunlarına verilen bir cevap, hem de yeni ve kalıcı problemlerin üreticisi olan bir zihniyet kırılması olarak birlikte düşünmek gerekir.

Tanzimat "iyi işleyen bir düzeni bozan dışsal bir müdahale" değildir. Bu anlamda Tanzimat, "devletin toplumu disipline etme" arayışı olduğu kadar "yöneticinin sınırlandırılması ve keyfiliğin azaltılması" çabasını olabildiğince bir hukuk aklı olarak bünyesinde taşımaktadır.

TANZİMAT

I. TANZİMAT:

Hukukun, Adâletten Düzen Aracına Evrilmesi

"Tanzimat, irfanın değil nizamnamenin zaferidir".

Nurettin Topçu

2000 yılındaki tebliğlerimizde, I. Tanzimat dönemini (1839–1876) ve bu dönemde yapılanları, hukukun geleneksel adâlet ve ahlâk zemininden koparılarak devlet merkezli bir düzenleme aracına dönüştüğü tarihsel kırılma noktası olarak ifade

⁴ TÜRK İNKİLÂBINA BAKIŞLAR (1938), Peyami SAFA, Ötüken Neşriyat, İst. 2019.

etmiştik. Yine Tanzimat'ı, kanunların değişmesi değil hukukun kaynağının yer değiştirmesi olarak nitelemiştik.

Bu dönemde bilindiği gibi Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu/Tanzimat-ı Hayriye 1836)⁵ ve Islahat Fermanı (1876)⁶ ilân edilmiştir.

Tanzimat Fermanı, İslâm esaslarına uymanın dirlik ve düzeni sağlayacağını, bu esaslara uyulduğundan, devletin yüzlerce yıl güçlü bir durumda yaşadığını, içtenlikle belirtmektedir. Ancak son yüzelli yıldan beri “gavaib-i müteakıbe” (birbirini izleyen zorluklar), ve “esbâb-ı mütenevvia” (çeşitli nedenler) dolayısıyla İslâm esaslarına uyulmadığı da Ferman'da ifade edilmektedir. Ayrıca İslâm ilkelerine uyulmazsa devletin çökeceği belirtildikten sonra, bu kötü durumdan kurtulmak için yeni kanunlar yapılmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktadır.

Gülhane Hattı Hümayunu'nda, Sultan Abdülmecid'in ağzından özetlenen genel ifadelerle birlikte aşağıdaki hususları da içermektedir:

- Can güvenliği,
- Irz ve namus güvenliği,
- Mal güvenliği,
- Vergi toplama yöntemlerinin düzenlenmesi,
- Askerliğin belirli bir süre ile sınırlanması.
- Tüm bunları gerçekleştirebilmek ve böylece din ve devleti, mülk ve milleti kalkındırmak için şeriata uygun kanunlar yapılacaktır. Bu ilkelere aykırı hareket edilmeyeceği yolunda Sultan'ca ant ve misak olunacak ve ayrıca Hırka-ı Şerif odasında tüm ulema ve vükelâ, Allah adına yemin edecektir. Bu sebeple ulema ile vüzeradan kim olursa olsun, şer'î kanunlara uymayanlar, hatır gönül ve rütbeye bakılmaksızın ceza görecektir.

Islâhat Fermanı'nın hükümlerine göre de genel olarak:

- Tanzimat Fermanı'ndaki ilkeler aynen uygulanacak,
- Zimmîlere eskiden tanınan haklar aynen sürecektir,

⁵ Tanzimat Fermanı, sadeleştirilmiş hali, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/233.pdf>

⁶ Islahat Fermanı, sadeleştirilmiş hali, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/231.pdf>

- Patrikhanelerde oluşan Meclisler, zimmî uyrukların ihtiyaçlarını Hükûmete bildirecek,
- Patrik seçimleri kurallara bağlanacak,
- Zimmî din görevlileri halktan para toplayamayacak, onlara maaş bağlanacak,
- Zimmîler, kendi işlerini görebilmek için içlerinde kurul oluşturacak,
- Zimmîlerin başvuruları acele değerlendirilecek,
- Zimmîlerin dinî işlerine karışılmayacak,
- Zimmîler, devlet hizmetine alınacak, askerî veya sivil okullara kabul edilecekler,
- Ticaret ve ceza davalarında eğer iki taraftan biri Müslüman ve biri zimmî ya da biri zimmî diğeri yabancı ise yargılamaları karma mahkemelerde ve açıkta yapılacak. Bazı hukuk işlerinde zimmîler isterse kendi patrikhanelerine başvurabilecek,
- Yabancılar, taşınmaz mal edinebilecek.

Tanzimat Dönemi'nin yönetici ve aydınlarının en büyük özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını sağlamaktı. Onlar, Avrupalı büyük güçlü ülkelerin himâyesini elde etmeye koyulmuştu. Avrupalılar tarafından verilen garantilerin aynı zamanda Osmanlı'ya müdahale imkânını sunduğunu ne kadar anlayabildiklerini ölçebilmek zor fakat bu müdahalelerle de Osmanlı'yı reform yapmaya zorlamıştı. Ancak Osmanlı'da reformlar pek sevilmediğinden, Osmanlı devlet adamları, bu reform projelerini mümkün olduğunca sınırlamaya çalışmıştı. Bizde sık sık Tanzimatçılığın 'taklitçilik' olduğu ileri sürülür. Oysa Tanzimatçılık, başka karşı bir direnç ve orta yollar arama ihtiyâr ve irâdesidir.”⁷

Giriş bölümündeki ifadelere bakıldığında Tanzimat Fermanı'nın; “bir yandan ‘İslâm ilkelerine dönebilmek için yeni kanunların gerekeceği’, diğer yandan da ‘İslâm’da bulunmayan yeni ilkelerin kabul edileceği’ biçiminde anlaşılabilirliğini, iki anlayış biçiminde de yenilikçi/reformcu bir nitelik bulunduğunu, bu niteliğin de yeni kanunların kabul edilmesi zorunluluğu olduğunu” kabul eden görüşe göre, “Tanzimat Fermanı’nı, *yenileşme hareketinin* ilk esaslı başlangıcı saymak”,⁸ doğal görülebilir. Ancak, “Tanzimat Fermanı’nda hedeflenen amaç, devletin yapısının yenilenmesidir. Tanzimat Fermanı, bir halk hareketi sonucu halktan gelen bir isteğin ifadesi olmayıp devlet

⁷ ARAÇ TARİH & AMAÇ TANZİMAT, Christoph K. NEUMANN, İst: 2000, Tarih Vakfı Yurt Yay. s. 215.

⁸ “TÜRK HUKUK TARİHİ”, Coşkun ÜÇÖK & Ahmet MUMCU, s. 314.

iktidarını kullanan üstün güçten, Sultan'dan gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, Tanzimat, halk tarafından kolaylıkla benimsenmemiştir.”⁹ Nurettin Topçu da yukarıda alıntıladığımız sözü ile Tanzimat'ı *ahlâk ve hikmet* yerine *şekil ve bürokrasi* üzerinden okumaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olan Islâhat Fermanı, Batı'nın tıpkı günümüzde olduğu gibi, kendiyile bir bütünleşme süreci başlattığını ileri sürdüğü ve bununla azınlıkların haklarını garanti altına almaya çalıştığı, Türkiye'nin de Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu 1856'da Paris Konferansı'nın toplanacağı sıralarda (28 Şubat 1856) ilân edildi. Islâhat Fermanı'nın ilânı aynı zamanda, Babıâli'nin 1856'da toplanan Paris Konferansı'na iştirak edebilmesinin de şartıdır.¹⁰

Tanzimat Dönemi'nde yapılan hukukî düzenlemeleri, resepsiyon¹¹ anlamında bir reform veya değişiklik olarak adlandıramayız. Olsa olsa mevcut hukuk düzeninin bir rehabilitasyonu¹² olabilir. Tanzimat'tan beklentileri hayal kırıklığına dönüşen yabancılarda da bu kanaat oluşmuştur:

“Gerçekten de Tanzimat, devletin en kötü döneminde düşünüldü ve tatbik edildi, Avrupa'ya göre teminat yerine geçerek Padişah'ı büyük bir karışıklıktan kurtardı; her taraftan tehdit edilen devlet bu sayede biraz nefes alabildi; fakat Türkiye'yi medenî devletler arasına geçirmesi gereken uzun bir tecrübe süresi dışında bir sonuç alınamadı.”¹³

I. Tanzimat'la ilgili genel bir tespit olarak;

- **Dış referanslı** (Batı merkezli) bir modernleşme,
- Hukukun **toplumsal adâletten koparılarak** merkezi iktidarın aracı hâline gelmesi,

⁹ OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE OSMANLI VE KIBRIS ADALET DÜZENİ, İlhan AKBULUT, (Girne: 1998).

¹⁰ (1) TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ, Kemal H. KARPAT, s. 34. (2) Mustafa ERDOĞAN, TÜRKİYE'DE ANAYASALAR VE SİYASET, s. 23.

¹¹ Resepsiyon: Adapte bir anlayışla yabancı bir hukuk sisteminin ülke hukuk sistemine dahil edilmesi veya farklı bir ideolojik tercihle hukuk sisteminin baştan sona değiştirilmesi.

¹² Rehabilitasyon/İslah: Var olan hukuk kurallarının yeniden tanzimi ve yeni ihtiyaçları karşılar hale getirilmesi.

Ekspansiyon: sömürgeci devletlerin kendi hukuklarını sömürgelerine taşımaları.

¹³ “TANZİMAT VE TÜRKİYE”, ENGELHARDT, s. 479.

- Devletin “tebaayı dönüştürme” irâdesinin güçlenmesi,
- Geleneksel hukuk-ahlâk-toplum bağının zayıflaması,

ifade edilebilir.

Burada ana vurgu, hukukun, adâlet üretmekten çok *düzen kurma* işlevi görmeye başlamasıdır.

I. Tanzimat döneminde hukuk:

- Meşrûiyetini toplumun değer dünyasından değil merkezî iktidardan almış,
- Adâlet üretmekten ziyâde, idarî düzen ve denetim işlevi üstlenmiş,
- Toplumu, hukukun öznesi olmaktan çıkararak, dönüştürülmesi gereken bir nesneye indirgemıştır.
- Sultan’a atfedilen değer ve yetkiler, aslî düzenlemeler yanında şeklî olarak kalmıştır.

Bu süreç, basit bir Batılılaşma hamlesi olarak değil hukuk ile medeniyet tasavvuru arasındaki bağın kopuşu olarak değerlendirilebilir. Bu kopuş, hukukun ahlâkî referanslarını zayıflatmış ve devlet-toplum ilişkisinde kalıcı bir bakışsızlık/asimetri üretmiştir. İlginçtir III. Tanzimat dönemi olarak tartışılan 2009–2026 döneminde de hukuk, bu metinde yer yer dikkat çektiğimiz benzer zorlamalara maruz kalmıştır. Buradan Tanzimat aklının hukuktan sıdkı sıyrık bir devlet aklı olduğu anlaşılabilir. Tanzimat bu haliyle, takvimde kalan bir tarih değil; hukuka sinmiş bir akıl olarak kayda geçmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞMESİ

Keskin Kırılma: Vesâyetçi ve İdeolojik Hukukun Kurumsallaşması

Kanun, ideolojinin aracı hâline gelirse hukuk olmaktan çıkar.

Friedrich August von Hayek

Cumhuriyet dönemi hukuk düzenlemeleri Batılılaşma/Modernleşme açısından 1839-1876 Tanzimat’ının devamı olarak bir nevi II. Tanzimat olarak nitelendirilebilir de Tanzimat döneminden farklıdır. Bu düzenlemeler, Tanzimat döneminde yapılan uyum ve ıslah düzenlemeleri gibi değil tam anlamıyla toplumsal bir kırılmayı ifade eden düzenlemeler olduğundan, Erken Dönem (1923–1950) Cumhuriyet’e II. Tanzimat adını vermiyoruz. I. Tanzimat içinde de değerlendirmiyoruz.

Erken Cumhuriyet döneminde hukuk, laik-pozitivist bir ideolojinin taşıyıcısı hâline gelmiş; devletin toplumu dönüştürme misyonu hukukî normlar aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır. Hak ve özgürlükler, evrensel ve dokunulmaz alanlar olmaktan ziyâde, devletin ideolojik hedefleriyle uyumlu olduğu ölçüde tanınmıştır. Önceki tebliğlerimizde bunu tam anlamıyla “resepsiyon” olarak tanımlamıştık.

Cumhuriyet resepsiyonunda;

- Laik-pozitivist paradigma mutlaklaştırılmış,
- Toplumun değer dünyası “geri/irtica” ilân edilmiş,
- Devletin “terbiye edici” rolü kalıcılaşmış,
- Toplumsal çeşitliliği bir zenginlik değil yönetilmesi gereken bir risk olarak kodlamıştır.

Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde hukuk;

- Vesâyetçi bir modernleşme projesinin temel aygıtına dönüşmüş,
- Bireyi devlete karşı koruyan bir güvence olmaktan uzaklaşmış,
- Hakların **şartlı**, özgürlüklerin **vesâyet altında** olduğu bir dönem kendinden sonraki dönemlere de sirâyet edici olmuştur.

Ezcümle, hukuk, bu dönemde toplumu dönüştürme ideolojisinin taşıyıcısı olmuştur. Cumhuriyet dönemi modernleşmesi, Tanzimat’tan devralınan devlet-merkezli aklı, ideolojik ve vesâyetçi bir hukuk düzeniyle keskinleştirmiştir.

I. Tanzimat dönemi ile Erken Cumhuriyet dönemi arasındaki fark da burada görülür. Tanzimat dönemindeki görece de olsa Batılı değerlere gösterilen direnç Erken Cumhuriyet döneminde teslimiyetçiliğe, taklitçiliğe dönüşür. İleride III. Tanzimat nitelemesini irdelerken dönemin devlet aklının Erken Cumhuriyet dönemine benzer refleksleri gösterdiğini göreceğiz. Bu dönemde (2009 - 2026) reel politik bahanesiyle yapılan düzenlemelerin, yap-boz tahtasına dönen uygulamaların toplumsal çöküşe yol açmasıyla; kendilerinin hiçbir dahli yokmuş gibi bekâ meselesi söylemleri ile geriye dönüş çalışmalarına el atmaları, fesihleri, iptalleri, sonuç itibarı ile de treni kaçırdıkları görüldü. Sorun, reform eksikliği değil reformu üreten aklın değişmemesi idi.

Bu dönemde **bekâ** kelimesi,

“Türk ve İslâm tarihi boyunca en çok suiistimal edilmiş kelime olarak, en görünür yere asılmıştır. Ve aksi asla ispat edilemeyecek bir ikilem olarak devletin istikbalini sürekli olarak kemirmektedir.”¹⁴

II. TANZİMAT (1986- 2002)

Yeniden Yapılanma

Önceki çalışmalarımızda belirttiğimiz gibi II. Tanzimat olarak adlandırdığımız dönem, “Demokratikleşme Paketleri”nin 2000’li yılların başında Uyum Yasaları adıyla yasal düzenlemeler halinde hayata geçirildiği dönemdir. Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde temel kanunların resepsiyon tarzında hukuk sistemimize yamandığı gibi 1950’lerden itibaren de Batı kaynaklı hukuk metinlerini, özellikle AİHS (1954), CEDAW (1986)¹⁵ ve sonrasında Avrupa Birliği Katılım Ortaklığı Belgesi’nde çizilen yol haritasına uygun içerikte, Tanzimat devlet aklının bir yansıması ve işlevi olarak 19 Mart 2001 tarihli **Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı** kabul ve ilân etmiştir.¹⁶ 3 Ekim 2001’de yapılan Anayasa değişikliğinden sonra bu değişikliklere uyarlı olarak 6 Şubat 2002, 15 Mart 2002 ve 3 Ağustos 2002’de Uyum Yasası Paketi adıyla üç adet paket yasalaştırılmıştır.¹⁷ 2009 yılına kadar da uyum yasaları düzenlemeleri devam etmiştir.

Burada 1960 ve 1980 Darbeleri ile bu darbeler döneminde hukuk ve siyaset üzerindeki tasarruflar bahsi diğerdir. Önemli bir sosyal kırılmanın işaret fişeği olarak, queer kimlik dayatması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini Müslüman toplum üzerine karabasan gibi çöktüren CEDAW’ı zikretmekle yetineceğiz. Kabulünden itibaren üstün hukuk metni olarak yasalaşan ve yirmibeş yıl sürekli yasalarda değişikliğe neden olup nihayetinde İstanbul ve Lanzarote Sözleşmeleriyle perçinlenen bir Sözleşmeden, böylesi bir Sözleşmeyi toplumsal hayatın merkezine, belirleyici ve yaptırımlı bir hukuk düzenlemesi olarak uygulayan bir devlet aklı tutulmasından söz ediyoruz.

¹⁴ DEVLET AKLI KİMİN AKLI, Koray DEMİR, a.g.e, s. 418

¹⁵ CEDAW, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, muharrembalci.com/hukukdunyasi/tce/863.pdf

¹⁶ Ulusal Program ve Program uyarınca yapılan yasal düzenlemeler için bkz: *Avrupa Birliği 1-2-3 Uyum Yasaları Analizleri*, Muharrem BALCI, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/163.pdf

¹⁷ Muharrem BALCI, a.g.m.

Demokratikleşme paketlerinde ayrıca, Helsinki Zirvesi Kararları-Milenyum Deklarasyonu (10–11 Aralık 1999), Kopenhag Kriterleri Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi/Şartı 7–8 Aralık 2000 (Nice Zirvesi) hükümleri benimsenerek yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin yapıldığı evreye **Yeniden Yapılanma** adını vermekteyiz.¹⁸ Yeniden yapılanma da bir nevi tanzimat veya devlet aklı olarak düşünülebilir. Yeniden yapılanma süreci, 28 Şubat (1997–)^(*) ve devamında yasa ve uygulamalarla gasp edilen temel haklar ve hürriyetlerin, siyaset ve bürokrasinin askeri vesayetten kurtulmasına yönelik birey-toplum-devlet ilişkilerinin yeniden organize edilmesi ameliyesidir. Bu ameliyenin görünen bir başka adı, '*Avrupa Birliğine Giriş Süreci*'dir. Bu süreçte sivil toplum görece olarak güçlenmeye başlamış, Kürt meselesi, dindar kesimlerin görünürlüğü, azınlık hakları gibi sorunlu konular, AB süreci ve evrensel hukuk diliyle, devletin **"tek hakikat üretme kapasitesi"** zayıflatılmıştır.

Ancak bu güzelleme çok sürmemiş, 1980'li yıllardan itibaren Batı'nın Türkiye için öngördüğü, tüm İslâmî ve insanî değerlerinden arınmış veya bu yönde talepleri bastırılmış bir Türkiye modeli ile yerli işbirlikçilerinin oligarşik hâkimiyetlerinin devamını sağlayacak düzenlemeleri yapmalarına elverişli ortamı hazırlanmış bir Türkiye modeli çıkmıştır. Bu çıkışmanın adına II. Tanzimat diyebiliriz. 28 Şubat süreci de bu çıkışmanın gergef tezgâhıdır. Giydirilmek istenen gömleğe karşı direnişler demokratikleşme paketleriyle Uyum Yasaları'na dönüştürülmüştür. 2000'li yılların başında yaşanan bu gelişmelerden sonra AB müktesebatının aile ve cinsiyete ilişkin düzenlemelerine de kapı aralanmıştır. 2009-2026 dönemini anlatırken görüleceği gibi, küresel ifsad projelerinin¹⁹ dayanağı bazı uluslararası Sözleşmeler ve Projeler ile yukarıda sayılı AB Bildirgeleri ve bu bildirgelere uyarlı milli (!) yasal düzenlemelerdir.

¹⁸ *Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukukî Gelişim Süreci*, Muharrem BALCI

^(*) 28 Şubat'ı anıldığında, 28 Şubat sürecinin -dönemim bir paşasının- 1000 yıl sürecek iddia ve söylemini doğrularcasına yapılan yasal düzenlemelerle idari işlem ve eylemler yüzünden, devam eden bir süreci anlatmak için 1997 - şeklinde, yazılmaktadır.

¹⁹ Küresel İfsad Projelerinin bir kısmı:

- Bağımlılaştırma/Köleleştirme (Sigara-alkol-Madde-Kumar-Teknoloji-Oyun bağımlılıkları,
- Gıda Terörü,
- Queer kimlik/Feminizm/LGBT /İstanbul ve Lanzarote Sözleşmesi,
- Klonlama
- Akıllı Tasarım robot teknolojisi,
- Zihin okuma gibi aile, toplum ve ulusal kimliği ve inanç değerlerini yıpratmayı hedefleyen bir dizi uluslararası politika, sözleşme vb. ideolojik projelerdir.

ORTAK ZEMİN: TANZİMAT AKLININ SÜREKLİLİĞİ

“Modernleşme, tek çizgili değildir; çoklu tecrübeler üretir.”

Ahmet Davutoğlu

Ortak Payda

I. Tanzimat (1839–1876) ve II. Tanzimat (1999–2002), farklı ideolojik referanslara sahip olmalarına rağmen aynı hukuk zihniyetinde buluşmaktadır.

Yukarıda II. Tanzimat dönemini, yasa ve uygulamalarla gasp edilen temel haklar ve hürriyetlerin, siyaset ve bürokrasinin askeri vesayetten kurtulmasına yönelik birey–toplum–devlet ilişkilerinin yeniden organize edilmesi ameliyesi olarak yorumlamıştık. Bu süreçte sivil toplum görece olarak güçlenmeye başlamış, Kürt meselesi, dindar kesimlerin görünürlüğü, azınlık hakları gibi sorunlu konular, AB süreci ve evrensel hukuk söylemiyle devletin “**tek hakikat üretme kapasitesi**” zayıflatılmıştır desek de yapılan yasal düzenlemelerin hayata geçirilmemiş olması Tanzimat aklının bir defa daha kadük kaldığının göstergesi olmuştur.

Farklı ideolojik zeminlere rağmen I. Tanzimat olarak adlandırdığımız 1839–1876 ile 1923–1945 Erken Dönem Cumhuriyetinin ortak paydası ise:

- Hukukun **iktidarın dili** hâline gelmesi,
- Hakları **şartlı**, özgürlükleri **istisnâî** kılması,
- Devleti bireye karşı koruyan bir yapı üretmesidir.

Tanzimat zihniyetinin temel özellikleri de şu şekilde özetlenebilir:

1. Hukukun adâlet merkezli değil düzen merkezli kurgulanması,
2. Devletin birey karşısında aslî ve üstün özne olarak konumlandırılması,
3. Özgürlüklerin, güvenlik, kamu düzeni ve beka gerekçeleriyle sürekli sınırlandırılması,
4. Reform söylemi ile merkezîleşmenin eş zamanlı ilerlemesi.

Tanzimat aklının sürekliliği, Tanzimat’ı, bir ilerleme anlatısından ziyâde, hukukun iktidarla kurduğu sorunlu ilişkinin adı hâline getirmektedir. Tanzimat, devletin kendini sınırlaması vaadiyle başlayıp toplumu hukukla terbiye etme iddiasına dönüşen bir akıldır. Burada hukukla kastedilen, mezkûr hukuk zihniyetinin esas aldığı yasalardır.

Hukukun sadece yasalardan ibaret olmadığı, kaynağında örf, âdet, uluslararası hukuk ve evrensel değerler olduğu herkesin malumudur.

Her reform döneminde esas alınan gerekçeler de;

1. Özgürlük vaadi
2. Güvenlik gerekçesi
3. Merkezîleşme
4. Hakların daralması

olmuştur.

Hukuk, adâlet üretmiyorsa meşrûiyet üretir fakat bu meşrûiyet, özgürlüğü değil itaati besler. Meşrûiyet, yasallığı aşan, tartışma sürecine doğrudan siyasi iktidarı katan, hatta tartışmaların muhatabı olarak siyasi iktidarı hedefe yerleştiren bir kavramdır.²⁰ Bu nedenle, bugün yaşananlar ne klasik Tanzimat ne de basit bir otoriterleşme tartışmasıdır. Tanzimat aklının sürekliliğidir. Bu süreklilik, hukuku, dolayısıyla Tanzimat'ı, *doğal hukuk - ahlâk - örf* üçlüsü olan aslî zemininden kopararak, **pozitif, merkezî ve yukarıdan kurulan** bir hukuk aklına dönüştürmüştür. “Tanzimat bitti” denir; oysa biten, fermanlardır, devam eden zihniyettir. Tanzimat aklının sürekliliği, biçimsel benzerliği zihinsel aynılıkla karıştırma riskini taşır.

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’Sİ: III. TANZİMAT TARTIŞMASININ ZEMİNİ

“Susmak kötüdür, zira susulan tüm hakikatlere zehir bulaşır.”

F. Nietzsche

Son yıllarda Türkiye’de siyaset ve hukuk alanında yaşanan gelişmeler, ‘*Tanzimat*’ yakıştırmalarının yeniden dolaşıma girmesine yol açmıştır. Bu tartışmaya zemin hazırlayan başlıca olgular şunlardır:

- Hukukun normatif güvence olmaktan çıkarak bir yönetim tekniğine dönüşmesi,
- Güvenlik, bekâ ve istikrar söylemlerinin özgürlük alanını daraltması,
- Yargı bağımsızlığından ziyâde yargının işlevselliğinin vurgulanması,
- Reform ve normalleşme söylemleriyle birlikte takdir yetkisinin genişlemesi.

²⁰ *Meşrûiyet Nedir, Ne Değildir?* Meltem DİKMEN, oncugenclik.org.tr/mesruiyet-nedir-ne-degildir

Bu tablo ve olgular, Tanzimat eleştirilerimizde işaret ettiğimiz zihniyetin/devlet aklının devamlılığı ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu durumda ülke aydınının, birey ve toplumun devlet aklı karşısında hür ve üretken düşünceli konumunu muhafaza etmesi gerekir. Devlet aklı elbette ki elindeki istihbarat bilgilerine dayanarak bir yol tutacaktır. Ancak aydın kesim de dünyadaki gelişmelerden habersiz değildir ve olmamalıdır. Devlet aklının bir görevi de aydınını bilgilendirmek ve istişare etmektir. Zira aydın kesim halkın içinde, halkla beraber, sivil toplumun öncüsü, hatta çoğu zaman kanaat önderidir. “*Hikmet-i hükûmet*”²¹ düşünce ve uygulamalarının Osmanlı’yı ne hale getirdiği herkesin malumudur. O halde düşünenlerin aklına III. Tanzimat yakıştırması geliyorsa bu da değerlendirilmeli ve tartışılmalıdır. Önceki Tanzimat tecrübelerinin tartışılması, yeni döneme uygun olup olmadığı ve alınacak dersler değerlendirilmelidir. Özellikle son yıllarda sürekli reform düzenlemeleri, bölgemizdeki gelişmelere karşı devletin önemli konularda konum alması, aile ve bağımlılıklar konusunda beka söylemleri, bu çağrışımları beslemektedir. Adı konmasa da vatandaş, bir şekilde benzetmeler yapacaktır. Bu çalışma bu tartışmanın bir tarafı değil tartışmanın incelenme ve araştırma zeminine dair bir açılım sunma gayretindedir.

GÜNÜMÜZDE TANZİMAT BENZERİ OLUŞUMLAR VE DEVLET AKLI

“Aptal durumuna düşmenin iki yolu vardır.

Biri gerçek olmayana inanmak, diğeri gerçek olanı reddetmektir.”

Kierkegaard

Askerî Vesâyetin kaldırılması

Günümüzde derken kastedilen, son yılların iktidar dönemleridir. Türkiye’de 2002 yılından bu yana ülke koalisyonlardan kurtulmuş olmanın rehavetiyle tek parti iktidarı dönemi yaşamaktadır. Dolayısıyla bu dönemi konuşurken aynı zamanda yirmi dört yıllık iktidarı ve kadrolarını, bunların devlet aklını ve zaman zaman nükseden Tanzimat aşklarını irdelemek gerekmektedir.

²¹ Hikmet-i Hükûmet, devletin bekasının söz konusu olduğu durumlarda her türlü kuraldan muaf tutulmasını savunan siyasal anlayışa “Hikmet-i Hükûmet” denir. Devlet kriz halinde iken, varlığı tehlikeye düştüğü durumlarda hukuku askıya alarak aykırı faaliyetlerde bulunmasına doktrinlerde verilen isimdir. “*Ahlak ve hukuka saldırmak suretiyle kirlenmesinin kaçınılmaz oluşu hikmet-i hükûmetin her zaman esaslı bir unsurudur. Friedrich Meinecke*” Bkz. *Hikmet-i Hükûmet*, Mustafa ERDOĞAN, <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/831.pdf>

2002 öncesi malum 28 Şubat sürecidir ve bilindiği gibi bu süreç, 2009'a^(*) kadar devam etmiştir. Bu yedi yıllık süreçte askeri vesâyet devam etmiş, Milli Güvenlik Kurulu devletin siyaset üstü aslî kurumu statüsünü sürdürmüştür.

AB Müktesebatına Uyarlı Düzenlemeler

Askeri vesâyetin 2009'da kırılmasından sonra hükûmetler, söylemleri gibi reform (!) niteliğinde düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan bir kaçını saymak gerekirse; İstanbul ve Lanzarote Sözleşmeleri (2011) ile “queer” kimliğinin²² dayatıldığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Beyanı'nı esas alan yasal düzenlemeler (6284 sayılı Kanun) ve bu sözleşmeler ile Kanuna uyarlı TCK ve TMK düzenlemeleri, kadınlara tanınan ayrıcalıklar ile evliliklerin zorlaştırılması dolayısıyla doğum oranlarının felâket boyutuna gelmesi, “şans oyunları/kumarın” özelleştirilmesi ve bu çalışmanın boyutlarını aşan daha bir çok reform(!).

Burada, “bu hükûmetlerin *‘toplum yararına herhangi bir şey yapmış olması’* vâki değil midir?” sorusuna cevaben, “Devletin/idarenin aslî görevinin toplum yararına olması kural, olmaması kural dışıdır.” deriz. Tanzimat gibi bir konuyu incelerken genellikle sonuçlar konuşulur. Sonuç itibarı ile Sayın Cumhurbaşkanı'nın bekâ meselesi^(*) olarak feryâd ettiği konular –ki her biri küresel ifsâd projeleri veya uygulama sonuçlarıdır– Hükûmetlerce dikkate alınmamış, önemsenmemiş aksine toplumsal facialarla sonuçlanacak hale getirilmiştir. Bunlardan nüfus demografisinin, doğum oranlarının, sigara, alkol, yasal(!) ve yasadışı kumar, uyuşturucu, teknoloji, dijital oyunlar vb. bağımlılıkların felâket boyutuna gelmesindeki aymazlıklar, Tanzimat düşüncesiyle, devlet aklınca yapılan yasa, idarî işlem ve eylemlerin sonuçlarını göstermektedir. Bu

(*) Genel Kurmay'ın hükûmete yönelik 27 Nisan 2008 Muhtırası'nın AK Parti hükûmeti tarafından reddedilmesi, iktidar partisi AK Parti hakkında Kapatma Davası (2008)'nin AYM tarafından reddedilmesi, bu dönemin en önemli icraatıdır ve sivil – asker bürokrasi vesâyetinin kaldırılmasından sonra hükûmet, kararlarında ve icraatlarında kendi inisiyatifini kullanmaya başlayabilmiştir. M. Balcı AK PARTİ Kapatılma Davası'nda yapılan Savunma için bkz: *Ak Parti Kapatma Davası Savunma Dilekçesi*, muharrembalci.com/hukukdunyasi/savunmalar/342.pdf

²² Kuir(Queer), heteroseksüel veya cisseksüel olmayanlar için kullanılan bir şemsiye tâbirdir. LGBT tanımlarını tekrar yapan; bunların cinsel olduğu kadar sosyolojik, entelektüel ve politik açımlarıyla tarihsel, kültürel gelişimlerini de anlatan kuramdır. Bkz: İSTANBUL SÖZLEŞMESİNDEN İNSANI VE AİLEYİ KORUMAK. Muharrem BALCI, Pınar Yayınları, İst. 2020.

(*) Yukarıda “bekâ meselesi” olarak Koray Demir'in “Devlet Aklı Kimin Aklı?” kitabından alıntı yapılmıştı. Burada not etmek gerekir ki bekâ meselesinin tanımı ve serüveni hakkında yazara tamamen katılıyoruz. Sorumlu/sorumsuz politikacıların son dönem bekâ meselesi söylemleri bize göre de doğru tespitlerdir ancak iş işten geçtikten sonra farkına varılmış ve beka meselesinde bizzat kendi hataları da olduğundan bu tespitler ve söylemler eleştirilmiştir. M. Balcı.

saydıklarımızın neredeyse tamamı Cumhuriyetin başlangıcından bu yana hükûmetlerin sahiplendiği, uyguladığı reform(!) nitelikli düzenlemelerdir. Bu projeler, idarî düzenlemelerle bürokrat-siyasetçi eliyle yıllardır üzerimize boca edilmektedir. İşte tam da burada artık devlet akli sorgulanmalıdır. Ne hikmetse bu dönemde devlet aklını en çok sorgulayan da devlet ricâli olmaktadır. Şiddet, aile, madde ve kumar bağımlılıkları, queer kimlik vb. konular, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere devlet ricâlinin son yıllarda bekâ meselesi olarak adlandırdığı ve önlem alınmasını istedikleri önemli örneklerdir. İşte Tanzimat akli ve düşüncesinin devlet aklıyla geldiği aşama, bizzat kendi ifadeleriyle birer facia ve bekâ sorunudur. Niyet sorgulaması yapmanın da bir yararı yoktur. Kötülüğe giden yolun taşları iyi niyetle de döşenebilir.

Bekâ söylemiyle ilgili tespitlerde yönetsel sorumluluğun, “geç fark eden” aktörlere doğru dağıtılması gerekiyor. Kimdir bu bekâ meselesinin sorumluları? Bekâ meselesi kendiliğinden gelen veya sadece dış güçlere hasredilen sorunlar mıdır? Yoksa yüksek düzeyde merkezîleşmiş ve karar alma inisiyatifinin tek elde toplandığı bir yönetim yapısında, bekâ söylemi çoğu zaman bir fark edişten ziyâde sorumluluğu dağıtan hatta kendi üstünden atan bir siyasal söylem olarak mı işlev görüyor? Tam da bu nedenle, ortaya çıkan sonuçlar birkaç kişinin yaptığı “aymazlık”tan, “ihamet”ten çok, tercihlerin siyasal sorumluluğu olarak okunmayı gerektiriyor. Bu çerçevede, söz konusu bekâ alanlarına giden süreç, karar alma yetkisinin merkezîleştirildiği ve siyasal inisiyatifin tek elde toplandığı mevcut yönetim modelinin bilfiil ürettiği yapısal sonuçların bir yansımasıdır. Bu yüzden en üstten gelen bekâ feryatlarının yeni bir sorumluluk reddi ile sonuçlandığının altını çizmek gerekiyor.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi

Burada “Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi”ni tartışmadan geçmek olmazdı. Bu sistem tam da Tanzimat düşüncesiyle üretilen bir devlet aklının kurumudur.

16 Nisan 2017: Türkiye genelinde yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu ile 6771 sayılı “Anayasa’da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kabul edildi. Bu anayasa değişikliği ile parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi’ne geçiş anayasal olarak onaylandı.

9 Temmuz 2018’de, Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi, tüm kurum, kurul ve kurallarıyla fiilen yürürlüğe girdi. Aynı gün yemin eden Cumhurbaşkanı ile birlikte yeni sistem resmen işlevsel hâle geldi.

Türk tipi Cumhurbaşkanlığı Hükûmet sistemi, tekil uygulamalardan ziyâde, bir hukuk aklının rejimle kurduğu ilişki üzerinden okunursa anlam kazanır. Her Tanzimat ihtiyacı örneğinde olduğu gibi Tanzimat düşüncesi ve uygulamaları, devlet aklının basiretsizlik ürettiği ve devlet işlevlerini yasadışı oluşumlara (FETÖ) devrettiği, bu devirle birlikte devletin bekâ sorunu yaşadığı gelişmelerden sonra devreye girmiştir. Devletin, Osmanlı'daki makâsıd-ı hamsenin²³ karşılığı olan eğitim, sağlık, emniyet ve yargı işlevlerini, kurumsal ve yönetsel olarak yasadışı FETÖ örgütüne teslim etmesi, bu örgütün de devlete hâkim olmasından sonra darbeye kalkışmasını müteakip devlet aklının basirete dönmesi sonucunda Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi devreye sokulmuştur.

Burada Başkanlık Sisteminin Süleyman Demirel (1964–2000), (Turgut Özal (1980–1993) dönemlerinden bu yana tartışılan ve kısmen arzulanan bir yönetim biçimi olduğunu gözden kaçırmıyoruz. Ancak devlet aklının tam da uçurumun başında basirete dönme alışkanlığı nedeniyle geç kaldığını, yakaladığında da nev-i şahsına münhasır ve kerameti kendinden menkul bir yönetim sistemini esas aldığını var sayıyoruz.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nin hukuku “by-pass etmesi”, çoğu zaman hukuksuzluk değil hukukun devre dışı bırakılabilir bir araç hâline gelmesi şeklinde tezâhür ediyor. Son yılların en önemli yasal dayanaklı fakat hukuka aykırı tasarrufları olan “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri”, kanun yerine geçen idârî tasarruflar olarak hukuk ve idari sistemde “yerini aldı”. Cumhurbaşkanlığı sistemi hukuku kaldırmadı; onu yürütmenin reflekslerine tâbi kıldı. Norm yürürlükte, fakat bağlayıcılık irâdeye bağlıysa hukuk, fiilen askıdadır. Burada ana fikir, *“Hukuk vardır fakat önceden sınır koyan değil sonradan gerekçe üreten”* bir işlev görmektedir. Böylece istisna (olağanüstü hâl),

²³ Makasıd-ı hamse: Kuran ve Sünnet'in belirlediği cezalar, İslam'ın korunmasını esas aldığı beş temel değer olan, akıl, can, mal, nesil ve dinin korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır.

1. Aklın korunması. Mükellefiyeti akla bağlıdır. O yüzden sarhoş edici şeyler yasaklanmıştır.
2. Canın korunması. Can azizdir. Keyfi olarak hiçbir canlı öldürülemez. İslam hukukunda kısas vardır. Kısas uygulaması ile hayata değer kazandırılmıştır.
3. Mal güvenliği. Onun için hırsızlık yasaklanmıştır.
4. Dördüncüsü neslin korunması. Bugün feryâd ettiğimiz bağımlılıklar ve nüfus artışımızın azalmasıyla ailenin geleceğinin tehlikeye girmesi neslin korunmasına değer verilmediğindendir.
5. Dinin korunmasıdır. Toplumsal değerlerimizin en başında gelir. Toplumun çimentosudur. Her davranış ve düzende kaynak aldığımız kurallar ve inanç bütünlüğü.

kuralın yerini aldı. Yetki genişledikçe sorumluluk buharlaştı. Yargı denetimi biçimsel, yürütme takdiri sınırsız hâle geldi.

Bu, klasik anlamda keyfilik değil **normatif yoğunluğu yüksek ama denetimi zayıf** bir düzen demektir. Nitekim 650 milletvekilinden oluşan TBMM'nin, irâdesi ipotekli kurum olarak sorumluluk üstlenmeyen haline tanık olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Tanzimat Aklı ile Bağlantısını şu şekilde tespit edebiliriz:

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet sistemi,

- Tanzimat'ın merkezî hukuk aklını anayasal yetkiyle tahkim etti.
- Tanzimat'ta hukuk devleti vaadi vardı; bugün hukuk devleti yetkisi var.
- Ferman aklı, yerini kararname aklına bıraktı.
- Merkez güçlendikçe hukuk sınır olmaktan çıktı, araç hâline geldi.

Süreklilik

Burada III. Tanzimat tartışma zeminine dönersek, Tanzimat → Meşrutiyet → Cumhuriyet → Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi çizgisinde hukukun devleti sınırlama kapasitesinin giderek daraldığını görmekteyiz.

Yukarıdan beri anlattıklarımızın bu tartışmadaki öngörüsü, III. Tanzimat'ın mümkünatının, hukukun askıya alınması değil hukukun hızlandırılması hali olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminde By-pass edilen hukuk değil *denge-denetim*dir. Hız, meşrûiyetin yerini aldığı anda hukuk yalnızca prosedüre indirgenir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi, hukuku fren değil transmisyon kayışı²⁴ olarak kullanır. Türkiye'de sorun, hukuksuzluk değil hukukun sınır koyma yeteneğini kaybetmesidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi, hukuku ihlâl etmiyor; onu aşılabilir kılıyor. Hukuk by-pass edildiğinde değil meşrûiyet üretmediğinde çöker.

²⁴ Transmisyon Kayışı: Bir güç kaynağından alınan hareketin ya da torkun, başka bir noktaya denetimli ve verimli bir şekilde iletilmesini sağlayan sistemlerin genel adıdır.

Sezai Karakoç “**Tanzimat, diriliş değil gecikmiş bir uyanıştır**” derken, Tanzimat’ı *niyet bakımından savunur* fakat **sonuç bakımından yetersiz** görür. “**Bir medeniyet, kendi adâlet tasavvurunu kaybettiği gün çözülür**”²⁵ der. Bu sözüyle, Tanzimat’ın adâlet tasavvurunun krizine işaret eder.

Kiminin geride bırakmakla övündüğü, kiminin kendini nispet ettiği Osmanlı Tanzimat paşaları, İslâm’ın güvenceleri olan makâsıd-ı hamse (beş maksat – canı, aklı, nesli, malı, dini) koruma ilkelerini esas alırken, günümüzün bürokratları ve siyasileri, bu ilkelerin modern devletteki karşılıkları olan emniyet–sağlık–eğitim–yargı güvencelerini akıllarına bile getirememektedir.

KAVRAMSAL BİR NETLEŞTİRME

Diriliş, eskiyi tekrarlamak değil aslı yeniden konuşmaktır.

Sezai Karakoç

III. Tanzimat mı, Tanzimat Aklının Güncellenmesi mi?

Günümüzde yaşanan toplumsal, siyasal ve hukukî gelişmelerin ve devlet aklının, tarihsel anlamda yeni bir Tanzimat olduğu yönünde bir iddia henüz belirli belirsizdir. III. Tanzimat **kavramsallaştırmasını da doğrudan kullanan kabul görmüş bir literatür yok** ya da henüz yaygınlaşmış bir akademik terim hâline gelmiş değil. Bununla birlikte, benzer **süreklilik/modernleşme tartışmalarını** yapan ve Tanzimat sonrası dönemini çözümleyen birçok düşünür, tarihçi ve siyaset bilimci var fakat sadece “III. Tanzimat” diye adlandırmıyor. III. Tanzimat’ı, özellikle Türkiye’nin güncel siyasi dönüşümlerini Tanzimat ile tarihsel bir bağlamda okumaya yönelik bir kavramsallaştırma olarak aldığımızı belirtelim. Bu terim, yayımlanmış akademik eserlerde henüz kullanılmamaktadır. Ancak III. Tanzimat’ı çağrıştıracak şekilde Tanzimat sonrası Osmanlı’nın modernleşmesi ve anayasal arayışlar, merkez–yerel ilişkileri kapsayan geniş tarihsel çerçevelerde işlenmektedir. “III. Tanzimat” demek yerine “**Tanzimat’ın uzantıları**”, “**modernleşmenin sürekliliği**” gibi sözler kullanılmaktadır. Tanzimat sonrası modernleşme ve reformlar üzerine çok güçlü bir **akademik literatür** vardır ve bu literatürden beslenerek “III. Tanzimat” benzeri bir süreklilik–zihniyet çözümlemesi sağlam temellere oturtulabilir ki bu konuda daha geniş çalışmaların yapılabileceği kuşkusuzdur.

²⁵ DİRİLİŞ NESLİNİN AMENTÜSÜ, Sezai KARAKOÇ, Diriliş yayınları, 2007.

Şimdilik III. Tanzimat kavramsallaştırma ve nitelemesini netleştiremesek de bu hal, Tanzimat aklının sona erdiği anlamına da gelmemektedir. Aksine söz konusu olan, Tanzimat zihniyetinin yeni bir söylem, yeni meşrûiyet araçları ve farklı simgelerle yeniden üretilmesidir. Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz gibi 1990'lı yıllarda AB müktesebatına uyarlı “Demokratikleşme Paketleri” ve “Uyum Yasaları” yaptığımızı 2000 yılındaki Tebliğlerimizde ifade etmiştik. Bu Tebliğlerimizden üç yıl sonra yazar Etyen Mahçupyan da II. Tanzimat²⁶ adıyla bir eser kaleme almıştı. Mahçupyan, Türkiye'nin, Cumhuriyet tarihi boyunca devlet merkezli bir modernleşme yaşadığından hareketle; 2000'li yıllarla birlikte **toplum merkezli, sivil taleplere daha açık yeni bir dönüşüm evresine** girdiğini söyler. Bu evreyi, “II. Tanzimat” olarak adlandırır. Bu 2000'ler sonrası dönemi, devletin, toplumsal çeşitlilik ve sivil talepler karşısında yeniden şekillenme zorunluluğu duyduğu, aşağıdan yukarı taleplerin zorladığı bir dönüşüm zamanı olarak değerlendirir. Yazara göre bu dönemde, sivil toplum güçlenmiş, kimlik talepleri meşrûlaşmış, devletin ideolojik merkeziliği kısmen zayıflamıştır.

Yazar, II. Tanzimat'taki demokratikleşmeyi, hukukun kurumsal güvencelerinden ziyâde, siyasal ve sosyolojik açılım üzerinden tanımlamaktadır. Ancak önemle belirtmeliyiz ki yazarın belirttiği siyasal ve sosyolojik açılım, hukukun yürütme karşısında yeterince bağlayıcı olmadığı bir zeminde, demokratik kazanımların **geri çevrilebilir** olmasına yol açmaktadır. Nitekim gelinen aşamada, 2009 ve sonrasında devletin hukukî zeminden çoğu defa kaydığını, zaman zaman polis devleti görüntüsü verdiğini, özellikle aile yapısının ve cinselliğin marazi düzenlemelerine, bağımlılıkların, özellikle de kumar ve oyun bağımlılıklarının geometrik artışına zemin hazırladığını hatta yasalaştırdığını, görmekteyiz. Bu makalede birkaç yerde de ifade ettiğimiz gibi, devlet aklının, uygulamalar sonrasında geri adım attığını hatta bekâ sorununun gelişmesinde dahli olduğunu anımsatacak itiraf²⁷ ve taleplerde²⁸ bulunduğunu gördüğümüz de bir vakıdır.

Bu nedenle "III. Tanzimat" kavramı, çözümleyici ve eleştirel bir benzetme olarak kullanılabilir. **“Tanzimat aklının güncellenmesi”** fikri ise doğrudan bu ifadeyle

²⁶ II. TANZİMAT, Etyen MAHÇUPYAN, İst. Liberte Yayınları 2003.

²⁷ Örn: İstanbul Sözleşmesi'nin feshi.

²⁸ Örn: Doğurganlık hızımızın azalması, üç çocuk talepleri, yasal–yasadışı kumarın - madde bağımlılığının felâket boyutlara varması vb.

söylenmemiş olsa da **ıslah – ihyâ ayrımı, taklit – içselleştirme gerilimi, hukuk – ahlâk ilişkisi ve yerli – modernleşme** tartışmaları içinde ifade edilebilmektedir. Asıl mesele, reformun yönü değil hukukun özgürlükle, adâletle ve insan onuruyla kurduğu ilişkidir. Tanzimat'tan itibaren bu ilişki, zamanla zedelendiğinden, Tanzimat bir dönemin adı olmaktan çıkarak hâlâ yürürlükte ve süreklilik arzeden bir hukuk akli mahiyetinde *Tanzimatçılığa* dönüşmüştür.

Medeniyete Bakış: Hukuk, Kimi ve Neyi Koruyor?

Burada belirleyici soru nettir: *Hukuk, kimin için vardır?* Eğer hukuk, öncelikle devleti bireye karşı koruyan bir işlev üstlenmiş ise ister batıcı ister laik ister yerli ve millî bir söylem kullansın, Tanzimat akli var oluşunu sürdürmektedir.

Tanzimat aklından kopuş, hukukun yeniden adâlet, özgürlük ve insan onuru merkezli bir zemine oturtulmasıyla mümkündür. Bu ise teknik reformlardan ziyade, hukuk zihniyetinin köklü biçimde yeniden düşünülmesini gerektirir. Bu düşüncenin reel hale getirilmesi çalışmasına “**Hukukun Yaygınlaştırılması**”²⁹ adını vermiştik. Bunda da yapılacak iş, öncelik sırasına göre hukukun temel kavramları ile hukuk mantığını sadece hukukçuların ilgilendiği alana hasretmek değil hukuku toplumun kılcal damarlarına yaymak olmalıdır. Aksi hal, muhal olduğu gibi Tanzimat aklının devamı, devletin ve toplumun hukuktan sıyrılması anlamına gelmektedir. Bu haliyle de Tanzimat akli, meşrûyet üretmeyen ama itaat organize eden bir hukuk tasavvuru olmaktan öteye gidememiştir. Tanzimat'la birlikte hukuk, toplumun vicdanından değil devletin endişesinden konuşmaya başlamıştır.

GÜNÜMÜZDE TANZİMAT BENZERİ OLUŞUMLAR VE DEVLET AKLI

“Tanzimat, Batı'yı anlamadan Batılılaşma teşebbüsüdür.”

Cemil Meriç

Günümüz Türkiye'si derken kastedilen son yılların iktidar dönemleridir. Türkiye'de 2002 yılından bu yana koalisyonlardan kurtulmuş olmanın rehâvetiyle tek parti iktidarı dönemi yaşamaktadır. Dolayısıyla bu dönemi konuşurken aynı zamanda yirmi dört yıllık iktidarı ve kadrolarını, bunların devlet aklını ve zaman zaman nükseden Tanzimat aşklarını irdelemek gerekmektedir.

²⁹ HUKUKUN YAYGINLAŞTIRILMASINA NOTLAR, Muharrem BALCI, Adalet Yayınevi, Ankara 2022.

2002 öncesi mâlum 28 Şubat sürecidir ve bilindiği gibi bu süreç 2009'a kadar devam etmiştir. Bu yedi yıllık süreçte askeri vesâyet devam etmiş, Milli Güvenlik Kurulu devletin siyaset üstü aslî kurumu statüsünü sürdürmüştür.

2009'da askeri vesâyetin kırılmasından sonra hükûmetler, söylemleri gibi reform(!) niteliğinde düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan bir kaçını saymak gerekirse; İstanbul ve Lanzarote Sözleşmeleri ile “queer” kimliğin dayatıldığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kadının Beyanını esas alan yasal düzenlemeler (6284 sayılı Kanun), şans oyunları/kumarın özelleştirilmesi, yargının siyasallaşması, tarafsızlığını yitirmesi, yüksek yargı kurumları arasında koordinasyon zaafını da aşır husumete dönüşen kavga, yargıda yolsuzluklar ve daha bir çoğu bu çalışmanın boyutlarını aşan reformlar(!). Cemil Meriç'i burada bir kez daha analım: Yukarıda alıntılanan “Batıyı anlamadan Batılılaşmak” sözü, en çok alıntılanan ve aforizma gücü en yüksek değerlendirmelerden biridir.

2009–2026 DÖNEMİNE “III. TANZİMAT” DEMEK MÜMKÜN MÜDÜR?

Merkez değiştiği ölçüde Tanzimat da değişti.

Şerif Mardin

Tanzimat, bir kez yaşandı fakat zihniyeti her kriz döneminde yeniden çağrılır. I. Tanzimat hukukla devleti sınırladı fakat başarılı olamadı, II. Tanzimat sivil hakları önceledi fakat samimi değildi başarılı olamadı.

III. Tanzimat ise halk nazarında hukuku devlete karşı savunma arayışıdır. Devlet ise reel-politik ve bekâ nitelemeleriyle merkezileşme ve hukuku sınırlandırma arayışındadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tanzimat bir dönemin adı olmaktan çıkarak süreklilik arzeden bir hukuk akli mahiyetinde *Tanzimatçılığa* dönüşmüştür. Oysa ki Tanzimat bir akıl değil bir *kriz tecrübesi*dir. Nitekim bu tecrübe, I. Tanzimat döneminde başta Fermanlar olarak düzenlendi ve yaşandı, bir kriz geçici de olsa atlatıldı. II. Tanzimat dönemi alttan gelen sivil baskı sonucu AB müktesebatına ve uygulamalarına uyum sağladı ancak ifsâdı önleyemedi. Dolayısıyla her kriz döneminde benzerini yapmanın bir devlet akli olarak çok da verimli olmadığı anlaşılmaktadır.

Bugün yapılmaya çalışılanların ve yapmaya çalışan devlet aklı için Tanzimat benzetmesi analogik(*) düzeyde mümkündür. Zira **Aynı hataların farklı bir dil ve farklı bir meşrûiyet söylemiyle tekrarı**” söz konusudur.

Son yıllarda görülen bazı olgular:

- Hukukun **normatif güvence** olmaktan çıkıp **yönetim tekniğine** dönüşmesi,
- Reform söylemi altında **merkezîleşme ve takdir yetkisi genişlemesi**,
- Özgürlüklerin **güvenlik, bekâ, kamu düzeni** gerekçeleriyle sürekli ertelenmesi,
- Toplumun değil **devletin korunmasının** esas alınması,
- “Yerli ve millî” söylem kullanılmasına rağmen **hak ve özgürlük mimarisinin zayıflaması**,

Tanzimat, düşünce ve uygulamalarındaki **ortak damarla** örtüşür.

Yukarıda Tanzimat başlığı altında, I. Tanzimat dönemini ve bu dönemde yapılanları, “hukukun geleneksel adâlet ve ahlâk zemininden koparılarak devlet merkezli bir düzenleme aracına dönüştüğü tarihsel kırılma noktası” olarak ifade etmiştik.

Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesini de “Keskin Kırılma: Vesâyetçi ve İdeolojik Hukukun Kurumsallaşması” olarak açıklamaya çalışmıştık.

II. Tanzimatı da “Batı’nın Türkiye için öngördüğü, tüm İslâmî ve insanî değerlerinden arınmış veya bu yönde talepleri bastırılmış bir Türkiye modeli ile yerli işbirlikçilerinin oligarşik hâkimiyetlerinin devamını sağlayacak düzenlemeleri yapmalarına elverişli ortamı hazırlanmış Türkiye modelinin çakışması” olarak ifade etmiştik.

Tüm bu benzetmeler (analoji) Tanzimat devlet aklının merkezileşme, dağılmayı toparlama ancak bunu yaparken süregelen eksik ve yanlış devlet aklı ile hukuktan ayrılma ameliyesine işaret ediyor. Dünya bir yana biz kendi içimize dönüyoruz. Bu içe kıvrılma hali temel hak ve özgürlükleri bastırdığı gibi aydınımızın düşünce üretimini, sivil toplumun siyasi ve bürokratik kalıplaşmaya etki etmesini engelliyor. İşin trajik tarafı da kendinden menkul bürokratik siyaset anlayışı ve uygulamaları kısa sürede

(*) Analoji: İki farklı durum veya nesne arasındaki benzerlikleri kullanarak yeni bilgileri açıklama yöntemidir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselişini bir ağacın büyümesine benzetmek, imparatorluğun nasıl güçlendiğini anlamayı kolaylaştırır. Aynı şekilde yeniden yapılanma düşüncesiyle Tanzimat benzeri düzenleme yapma ihtiyacı sonucunda yapılan ilkesel ve kurumsal değişiklikler burada analogi ile ifade edilmiştir. M. Balcı

beceriksizliklerin itirafına dönüşüyor. Tabii ki bundan ülke ve vatandaşımız zarar görüyor.

Özet ifadeyle, her yeni düzenleme, eski bir merkezî refleksin güncellenmiş hâlidir. Hukuk var ama **adâlet kırılğan**; reform var, ama **özgürlük güvencesi yok**.

Temkinli Olmalıyız

- Bugün yaşananlar, **klasik Batıcı bir Tanzimat** değildir.
- Dil, simge ve atıflar, **yerli/muhafazakâr** görünümündedir.
- Ancak sorun, **atıfların kimliği değil hukukun özgürlükle kurduğu ilişkinin kopmasıdır**.

Bu yüzden belki daha isabetli ifade şudur: “**III. Tanzimat değilse de Tanzimat aklının yeniden üretimi.**” Bu akla karşı da özgün bir ifade ile “**Adâlet merkezli hukuk tâdilâtına evet, düzen merkezli hukuk tâdilâtına hayır**” demek zorundayız.

Yine de mevcut siyasal ve hukukî gelişmeleri III. Tanzimat olarak okuyacaklar olacaktır. Bunun mümkün olduğunu yukarıda söyledik. O halde bu mümkünatı bir çerçevede özetleyebiliriz:

III. Tanzimat, devletin yalnızca ideolojik değil fiilî ve hukukî olarak da toplum karşısında sınırlandırıldığı; hukukun iktidara karşı toplumu teminat altına aldığı anayasal bir eşiği ifade etmeli.

Bu bağlamda III. Tanzimat:

- sosyolojik çoğulluğu veri kabul eder,
- siyasal iktidarın değişkenliğini dikkate alır,
- hak ve özgürlüğü **geri alınamaz** şekilde güvence altına almayı hedefler.

III. Tanzimat’ta hukukun rolü:

- yalnızca norm koyan değil
- ihlâl edildiğinde **yaptırım doğuran**,
- iktidarı fiilen sınırlayan bir mekanizma olarak düşünülür.

Bu yaklaşım, “hukukun üstünlüğü” söylemini aşarak **hukukun teminat olma** işlevini merkeze alır.

Bu durumda, Mahçupyan'ın II. Tanzimat tezini reddetmek yerine onu **tamamlanmamış bir geçiş evresi** olarak konumlandırmak daha akılcı geliyor. II. Tanzimat, toplumu siyasal alanda görünür kılmıştır; ancak bu görünürlük, hukukî güvenceye bağlanmadığı sürece kalıcı değildir ve olamamıştır.

Sonuç itibarı ile ...

- **III. Tanzimat demek mümkündür** fakat bunu **tarihsel değil eleştirel–analojik bir kavram** olarak kullanmak gerekir.
- Mesele, **kimin iktidarda olduğu** değil **hukukun kime karşı ve kimi koruyarak işlediğidir**.

Eğer hukuk, devleti bireye karşı koruyor; özgürlüğü değil itaati esas alıyorsa –adı ne olursa olsun– **Tanzimat akli sürüyor demektir**.

Tanzimat Akli Kötü mü?

Tanzimat, bir niyetin değil bir yöntemin sorunudur.

Girişte Tanzimatı, Osmanlı modernleşmesinin başlangıç evresi olarak, genellikle hukukî ve idarî reformlar dizisi şeklinde ele almıştık. I. Tanzimat dönemini de Batılılaşma serüveninin ürünü olarak değerlendirmiş, hukukun bir düzen aracına dönüştürüldüğünü ifade etmiştik. II. Tanzimat dönemi olarak da AB'den mülhem “Demokratikleşme Paketleri”nin “Uyum Yasaları olarak vücut bulduğunu ancak bu yasalarda öngörülen temel hak ve özgürlüklerin Anayasa’da mevcut “ancak”larla sınırlandırılmasına bir çözüm getirilemediğini de açıklamıştık. Tanzimat düşüncesini temel alan bir devlet akli olarak I. Tanzimat, devleti merkezileştirmeye çalışmış ancak ne devleti merkezileştirebilmiş ne de merkez ötesi idarî düzenlemelerin sorunlarına tam olarak çare bulabilmiştir.

II. Tanzimat, devletin toplumu biçimlendirmesinden vazgeçip toplumun talepleriyle yeniden tanımlanmak zorunda kaldığı tarihsel bir eşik iken, temel hak ve hürriyetlerin hizâ aldığı Batı formlarına uyumunu gerçekleştirebilmiş ve düşünülen dönüşümü hukukla kurumsallaştıramadığından yarım kalmıştır. Üstelik yarım kalmakla da kalmamış araladığı kapıdan küresel ifsâd projeleri ardı ardına ülkeye girebilmiş ve yasalaşmıştır.

Sonuç itibarı ile Tanzimat aklı, hukuku, sınır koyan değil düzen kuran bir teknik olarak kavradı. Bu yönüyle Tanzimat aklı, kötü bir şey değildir. Fakat iyi niyetle çıkılan yolda hem kendini hem de halkını Tanzimat düşüncesine hazırlayamamış ve bu yolda gerekeni yap/a/mamış kadroların, devlet aklından bir Tanzimat gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır.

TANZİMAT AKLININ SÜREKLİLİĞİ TEZİNE YÖNELTİLEBİLECEK İTİRAZLAR

Hukukun ahlâkı, metinde değil işleyişindedir.

Lon L. Fuller

Tanzimat aklının sürekliliği tezi elbette ki tartışılabilir. Çalışmanın başından itibaren bu tezi besleyen gerekçelerimizi ve argümanlarımızı yazdık ve savunduk. Tanzimat aklının sürekliliği tezi; genel olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve hatta günümüze uzanan merkezîleşmeci, vesâyetçi, toplumu yukarıdan dönüştürmeyi esas alan bir zihniyetin devam ettiği iddiasına dayanır. Buna karşı tez üreten aktörler ve argümanları, birkaç ana damar üzerinden konuşulabilir. Aşağıda farklı görüşler ve bu görüşlere karşı kısa eleştirilerimiz bulunmaktadır.

1. Kemalist–modernleşmeci çizgi.

Bu çizgideki yazarlar, konuyu Tanzimat – Cumhuriyet – Günümüz ekseninde tartışır. Bu çizgide; Şerif Mardin (kısmen), Sina Akşin, İlber Ortaylı, Bernard Lewis'i (dış referans), Cumhuriyetçi resmî tarih yazımı olarak gösterebiliriz.

Bu çizgide kullanılan argümanlar, Tanzimat'ın, Osmanlı İmparatorluğunu kurtarma reformları olduğu, Cumhuriyet'in ise ulus–devlet kurucu bir devrim olduğu yönündedir. Yine bu teze göre egemenlik anlayışı artık değişmiş, Tanzimat'ta, “padişah-merkezli ıslahat”, Cumhuriyet'te “ulus egemenliği” hâkimdir. Hukuk, laiklik ve yurttaşlık Tanzimat'ta yarım, Cumhuriyet'te kurucu unsurdur. Bu karşı tezin özet hali, “Aynı akıldan değil aynı coğrafyada yaşanan farklı tarihsel zorunluluklardan söz ediyoruz” şeklindedir.

Eleştiri: Bu tez, egemenlik söylemindeki değişime odaklanmakla birlikte, devletin toplumu dönüştürme tarzındaki sürekliliği yeterince açıklayamamaktadır.

2. Liberal Demokrat Çizgi. Aşağıdan Modernleşme Tezi

Liberal Demokrat çizgide iddia, Tanzimat aklının yukarıdan aşağı olduğu, 1950 sonrası çok partili hayatla birlikte aşağıdan gelen demokratik taleplerin belirleyici olduğudur. 1980 sonrası sivil toplum, medya, piyasa ve küreselleşme, devlet aklını

dönüştürmüştür. Bir başka deyişle aynı devletçi refleksler zaman zaman nüksedebilir; ama bu, zihniyet sürekliliği değil demokratikleşme sancısıdır. Bu görüşteki yazarlar, Ergun Özbudun, Bülent Tanör, Fuat Keyman, Levent Köker sayılabilir.

Liberal-demokrat yaklaşımlar, özellikle çok partili hayata geçişten sonra siyasal taleplerin aşağıdan yukarı doğru şekillendiğini, bu nedenle Tanzimat aklının belirleyiciliğini yitirdiğini ileri sürer. Dolayısıyla devlet aklı süreklilik gösterse bile toplum aklı değişmiştir. Bu durumda Tanzimat aklının sürekliliğinden bahsedilemez.

Eleştiri: Demokratik kanalların açılması, devlet aklının dönüşmesini her zaman garanti etmemiş; aksine, olağanüstü dönemlerde Tanzimatçı reflekslerin yeniden üretildiği görülmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi onca demokratikleşme çabalarına rağmen, FETÖ darbe girişiminin akabinde, parlamenter sistemin koruyamadığı düzeni “yeniden yapılanma” refleksi ile plebisit³⁰ benzeri bir referandumla halk oyuna sunularak, kabul ettirilmiştir. Bu durumda demokratik bir kazanımdan bahsedebilmek zordur.

3. Merkez–Çevre Yaklaşımı

Bu görüşe göre Tanzimat merkezi güçlendirdi ama çevre de dönüşümü belirlemiştir. Tanzimat bir merkez projesidir fakat çevre (ulema, tarikatlar, yerel yapılar) hiçbir zaman tamamen tasfiye edilememiştir. Cumhuriyet’te ise çevre bastırılmış, 1950’den sonra yeniden siyasete dâhil olmuştur. Bir başka deyişle süreklilik değil merkez–çevre salınımı vardır.

Bu görüşün savunucusu Şerif Mardin ve izleyicileri olmuştur. Bu tez, yukarıda III. Tanzimat’a ilişkin görüşlerimize yakın fakat itiraz da içeren bir görüştür. Bu yaklaşım, Türkiye siyasal hayatını merkez ile çevre arasındaki sürekli bir gerilim olarak okur. Tanzimat, merkezin güçlenmesini temsil ederken; çevre unsurlar zamanla yeniden siyasete dâhil olmuştur.

³⁰ Plebisit: Tek seçeneği oylama özgürlüğü. “Plebisit, belli bir dönemde iktidarı fiilen ellerinde bulunduranların, hazırladıkları anayasa taslağını, bir tartışma ortamı yaratmaksızın, blok halinde ‘evet’ ya da ‘hayır’ ile sonuçlanabilecek bir halkoylamasına sunmalarıdır. (...) Referandumda bir ‘sorun’, plebisitte ise bir ‘adam’ söz konusudur. Birincisinde bir *metin* oylanır; ikincisinde ise bir *isim*. (...) Referandum, demokratik bir usûldür: Halk etkendir, öznedir; karar alma sürecinin başına, ortasına ve sonuna katılır. Plebisit ise, anti-demokratik bir usûldür: Halk edildendir, nesnedir; karar alma sürecinin sadece sonuna katılır. Referandumun yapılmasını isteyen, halkın seçtiği temsilcilerdir. Oylanan şey ise, halkın temsilcilerinin hazırladığı metindir. Oysa plebisite başvuranlar, fiilî iktidar sahipleridir. Oylanan şey ise, halkın katılımı olmadan hazırlanan metinler, fiilî yönetimlerin oldubittileri, karar ve eylemleridir.” *Referandum mu? Plebisit mi?* Kemal GÖZLER, <https://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm>

Eleştiri: Merkez–çevre salınımı, aktörlerin değişimini açıklasa da merkezin zihinsel kodlarının neden büyük ölçüde sabit kaldığı sorusuna yeterli cevap vermez.

4. İslâmî Muhafazakâr Karşı Tez

Asıl kopuşun AK Parti ile yaşandığını savunan bu görüşe göre Tanzimat–Cumhuriyet çizgisi, seküler–bürokratik vesâyet üretmiştir. 2002 sonrası dönem, bu vesâyetin tasfiyesiyle tarihsel bir kırılma oluşturur. Devlet–toplum ilişkisi yeniden tanımlanmıştır. Dolayısıyla bugünü Tanzimat’la açıklamak, eski vesâyetçi söylemi yeniden üretmektir. Bu görüşü savunan bazı muhafazakâr yazarlar, özellikle 2000’li yıllarla birlikte vesâyetçi yapının tasfiye edildiğini ve tarihsel bir kırılma yaşandığını savunur. Bu görüşteki yazarlar: Yalçın Akdoğan, Mustafa Erdoğan, Ali Bulaç ve kısmen Ahmet Taşgetiren sayılabilir.

Eleştiri: Vesâyet kurumlarının zayıflaması, modernleşmenin araçsal ve yukarıdan karakterinin tamamen terk edildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim yukarıda birkaç defa belirttiğimiz gibi vesâyet kurumları sadece asker/MGK ile sınırlı değildir. Bürokratik vesâyet de söz konusudur. AB müktesebatının alınması ve uyum yasaları ile yasallaştırılmasında, queer kimliğin oluşturulmasında, ailenin feryâd boyutuna gelmesine sebep olan düzenlemelerin yapılmasında, AB ve yasallaştırılma sürecine katılanlar vesâyet kurumu işlevi görmüştür. Üstelik bu vesâyet ilişkisi tek taraflı değil karşılıklı rızaya dayanmıştır.³¹

5. Post-Kolonyal / Küresel Sistem Tezi

Eleştirel küreselleşme yaklaşımı olarak tanımlanabilecek Post Kolonyal / Küresel Sistem tezine göre sorun, Tanzimat değil küresel modernliktir.

Tanzimat yerel bir irâde değil kapitalist dünya sistemine eklemlenmenin ilk evresidir. Bugünkü sorunlar Tanzimat aklının değil küresel neoliberal düzenin sonucudur. “Aklın sürekliliği değil bağımlılık ilişkisinin sürekliliği vardır. Bu görüşteki yazarlar; Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Korkut Boratav sayılabilir.

Eleştiri: Bu yaklaşım, Tanzimat’tan bugüne yaşanan dönüşümleri yerel bir zihniyetin değil küresel kapitalist sistemle kurulan bağımlılık ilişkilerinin sonucu olarak açıklar.

³¹ 2020 Mart ayında Cumhurbaşkanı’nca tek taraflı olarak feshedilen İstanbul Sözleşmesi, 2011 yılında TBMM’de **oy birliği** ile kabul edilmişti.

Ancak bu görüşte küresel bağlam önemli olmakla birlikte, yerel aktörlerin tercihlerini ve zihinsel sürekliliklerini tâli hâle getirme riski taşır.

Değerlendirme

Tanzimat aklının değerlendirilmesinde, “*Tanzimat aklının sürekliliği*” tezine en güçlü itiraz, “*ara ara nükseden refleksler*” tezidir. En zayıf itiraz, “*Her şey tamamen koptu*” iddiasıdır. Çünkü merkezîleşme, toplumu yukarıdan dizayn etme, hukuku araçsallaştırma, medeniyet fikrinden kopuk reformculuk, bunların hepsi Tanzimat’ta başlıyor, farklı isimlerle tekrar ediyor.

“III. Tanzimat” kavramsallaştırması ne mutlak bir süreklilik ne de tam bir kopuş iddiasına dayanır. Aksine, Tanzimat aklının belirli temel reflekslerinin, farklı ideolojik söylemler altında yeniden üretildiğini ileri sürer.

Bu çerçevede III. Tanzimat:

- “Reform” söyleminin medeniyet bakışından kopukluğunu,
- Hukukun toplumsal uzlaşma yerine yönetim tekniği olarak kullanılmasını,
- Ailenin, toplumun ve geleneğin yeniden tanımlanmasını

çözümlemeye imkân veren eleştirel bir kavramdır.

III. Tanzimat yaklaşımı, hukukun normatif bir toplumsal sözleşme olmaktan ziyâde, yönetsel hedeflere ulaşmak için kullanılan teknik bir araç hâline gelmesini merkeze alır. Tanzimat’tan itibaren hukuk, toplumsal taleplerin doğal ürünü değil modernleşme ideolojisinin taşıyıcısı olarak kurgulanmıştır. Günümüzde de reform söyleminin çoğu zaman katılımcı süreçlerden ziyâde merkezî irâde tarafından belirlenmesi, bu zihinsel sürekliliği görünür kılmaktadır.

Aile, Toplum ve Medeniyet Yaklaşımı

Aile kurumunun yeniden tanımlanması üzerinden III. Tanzimat niyetleri yeniden okunabilir. Uluslararası sözleşmeler, pozitif hukuk düzenlemeleri ve sosyal politikalar aracılığıyla ailenin kültürel ve medeniyet temelli anlamından kopararak soyut bireyler toplamına indirgenmesi, Tanzimatçı aklın güncel tezâhürü olarak değerlendirilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, queer kimlik kavramlarını, feminizm ve LGBT kültürünü, yaşam tarzını Müslüman topluma dayatan düzenlemelerden, her Tanzimat aşkının

sonunda görüldüğü gibi vazgeçen muhafazakâr demokrat zihniyetin bekâ söylemlerine dönmesini III. Tanzimat niyeti ve gayreti olarak okumak mümkündür.

III. Tanzimat yaklaşımlarını, Ortadoğu'nun yeniden şekillendirildiği 2000'li yılların başından bu yana gelişmeler üzerinden; bölgeye uluslararası güçlerin müdahalesi, BOP(Büyük Ortadoğu Projesi) ve bir çıban başı olarak İsrail'in yayılmacı işgal politikalarına karşılık devleti (merkezi) toplama, toplumu yeniden tasarlama olarak okuyabiliriz.

Aynı şekilde bağımlılıklarla mücadele kapsamında ünlülere, sanatçılara ve sporculara yapılan uyuşturucu, bahis ve kumar operasyonları, yargı süreçleri ve bekâ söylemleri bir nevi III. Tanzimat taleplerini çağırıştırıyor. Bu söylediklerimizin sonuçları henüz görülmeden sağlıklı yorum yapmak mümkün görünmese de gelişmelere göre değerlendirmem yapabilmek mümkündür.

Merkezîleşme ve Toplumsal Mühendislik

Merkezîleşme, Tanzimat'ın aslî reflekslerinden biridir. III. Tanzimat tartışması, farklı siyasal iktidarlar döneminde değişen söylemlere rağmen karar alma süreçlerinin dar bir merkezde toplanması ve toplumsal dönüşümün yukarıdan aşağıya tasarlanması uygulamasının devam ettiğini ileri sürer. Nitekim yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi, idârî yapılanmanın yukarıdan aşağı tezâhürünün çarpıcı önemli örneğidir.

SONUÇ

Tanzimat'tan Çıkış: Zihinsel Kopuş Mümkün mü?

Tanzimat'tan çıkış, ancak kavram ithalini bırakmakla mümkündür.

Cemil Meriç

Bu çalışma, Tanzimat'ı tarihsel bir dönemden ziyâde, tekrar eden bir hukuk zihniyeti olarak kabul ediyor. Tanzimat'ı sadece bir **hukukî reform süreci** olarak değil **medeniyet tasavvurunun değişimi** ve **iktidar–toplum ilişkilerinin yeniden kodlanması** olarak ele aldığımızı bir kere daha burada teyid etme ihtiyacı vardır.

I. ve II. Tanzimat deneyimleri ile günümüz Türkiye'si arasında kurulan benzetilme ilişkisi, hukukun adâlet üretme kapasitesinin zayıfladığı her durumda, Tanzimat aklının

yeniden ortaya çıktığını göstermektedir. Tanzimat'tan çıkış ise yeni kanunlarla değil yeni bir adâlet tasavvuruyla mümkündür.

Gelinen aşamada, yukarıda incelemeye çalıştığımız Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminden başlayarak, siyasilerin, sanatçıların, sporcuların, örgütlü mafya ve terör şebekelerinin hukuk ve yargıyla tanıştırılması, adı konmamış bir tanzimat dönemini andırıyor. Tanzimat, bir tarih değildir. İyi niyetlerle yola çıkılan Tanzimat, **adâleti erteleyen her hukuk düzeninin zihniyetine dönüşmüştür**. Şimdi görünen, adâletin ertelenemeyeceği imajıdır. En azından böyle bir görüntü veriliyor. Bir yandan ülkenin dış müdahalelere karşı savunma refleksi geliştirilerek savunma sanayii güçlendiriliyor, diğer yandan iç huzur ve tutarlılık yolunda –şimdilik slogana benzer de olsa– bazı adımlar atılıyor.

Her ne kadar I. Tanzimat'ın Sultan ile birlikte bânisi olan Mustafa Reşit Paşa, **“Devletin bekâsı, tebaanın hukukunun teminat altına alınmasına bağlıdır”** demişse de Birinci Tanzimat'ta “medeniyet” adına, ikincisinde “ilerleme” adına hukuk toplumdan koparıldı.

Bugün ise “yerlilik”, *“bekâ”* ve *“istikrar”* adına aynı kopuşu yaşamamalıyız. *“Hukuk var ama güven yok”* hali tekrarlanmamalıdır. *“Mahkeme var ama adâlet eksik”* diye düşünülmemeli ve düşündürülmemelidir. *“Kanun çok fakat haklar kırılğan”* olmamalıdır. Babanzâde Ahmed Naim, **“Kanun, ithal edilebilir fakat adâlet ithal edilemez”** derken, Tanzimat hukukçuluğunun **pozitivist taklitçiliğine** yönelik veciz bir itiraz getiriyordu. Bu itirazların bugünün devlet aklında mahalli olmalı. Elmalılı Hamdi Yazır'ı da unutmuş gibiyiz. Elmalılı Hamdi Yazır, **“Şeriatın maksadı şekil değil adâlettir”**³² derken, Tanzimat'ta yapılan *şeriat–hukuk karşıtlığının* yanlışlığına işaret ediyordu. Bu cümle, modern hukuk–İslâm hukuku tartışmalarında sadece **aforizma** gibi kullanılabilecek bir itiraz değil gerçeğin kendidir.

Bu yüzden mesele şu değildir: “Yeni bir Tanzimat mı?”

Asıl mesele şudur: **Hukuk, yine mi devleti korumak için var?**

Eğer hukuk, itaati özgürlükten, düzeni adâletten, devleti insandan üstün tutuyorsa –adı ister “Tanzimat” olsun ister “reform”– **aynı zihniyet sürüyordur**. Sorun, reform eksikliği değil reformu üreten aklın değişmemesidir. Bu yönüyle Tanzimat bir dönem değil bir

³² HAK DİNİ KUR'AN DİLİ, Elmalılı Hamdi YAZIR, özellikle: Bakara 179, Nisa 58 ve Maide 8 tefsirleri.

zihniyet sürekliliği olarak tezâhür ediyor. Bu da **Tanzimat aklının yeni bir söylem ve yeni bir meşrûiyetle yeniden kurulmasıdır.**

Bir kere daha tekrar edersek: Tanzimat, kimileri için köklü bir değişimin başlangıcı veya bir resepsiyon veyahut bir yeniden yapılanmadır. Kimilerine göre ise bir direniştir. Batı'ya, Batı'nın ekonomik ve siyasi baskılarına karşı bir direniş, bir orta yolu bulma ve zaman kazanma hareketi.

III. Tanzimat kavramsallaştırması, Türkiye'de modernleşme tartışmalarını basit bir süreklilik–kopuş ikiliğinin ötesine taşımaktadır. Kavram, tarihsel reflekslerin farklı ideolojik kılıklar altında yeniden üretildiğini göstererek, hukuk ve siyaset alanında medeniyet temelli yeni bir tartışma zemini açmaktadır.

Nihayet, Tanzimat aklının sürekliliği meselesi, Türkiye'de modernleşme, hukuk ve siyaset tartışmalarının merkezinde yer almaya devam etmektedir. Karşı tezler, önemli açılımlar sunsa da devletin toplumu dönüştürme tarzındaki tekrar eden kalıplarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. “III. Tanzimat” kavramsallaştırması, bu tekrarları görünür kılarak, güncel reform söylemlerini tarihsel ve medeniyet temelli bir eleştiriye tâbi tutma imkânı sunmaktadır.

Dolayısıyla bugün ihtiyaç duyulan düşünce ve uygulama, yeni bir Tanzimat değil Tanzimat döngüsünü kırarak özgürlükçü, çoğulcu ve adâlet merkezli bir hukuk tasavvurudur. Tanzimat'tan çıkış, Batı'yı reddetmek değil kendini yeniden kurmaktır.

Kaynakça

Ak Parti Kapatma Davası Savunma Dilekçesi, muharrembalci.com/hukukdunyasi/savunmalar/342.pdf

CEDAW, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, muharrembalci.com/hukukdunyasi/tce/863.pdf

Christoph K. NEUMANN, ARAÇ TARİH & AMAÇ TANZİMAT, İst: 2000, Tarih Vakfı Yurt Yay.

Coşkun ÜÇÖK & Ahmet MUMCU, TÜRK HUKUK TARİHİ - 5. Baskı, Ankara Savaş yay.

Eduard Philippe ENGELHARDT, TANZİMAT VE TÜRKİYE, (İstanbul: 1999, Kaknüs Yay.)

Elmalılı Hamdi YAZIR, HAK DİNİ KUR'AN DİLİ, Eser Neşriyat Dağıtım, İst. 1982.

Etyen MAHÇUPYAN, II. TANZİMAT, İst. Liberte Yayınlar,ı 2003.

İlhan AKBULUT, OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE OSMANLI VE KIBRIS ADALET DÜZEN”, (Girne: 1998)

Kemal H. KARPAT, TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ, (İst: 1996, Afa Yay.)

Kemal GÖZLER, *Referandum mu? Plebisit mi?* <https://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm>

Koray DEMİR, DEVLET AKLI KİMİN AKLI, Geri kalmışlık ve Despotizm Kıskaçında İmparatorluğun Çöküşü, Kırmızı Yay. İst. 2024.

Meltem DİKMEN, *Meşrûiyet Nedir, Ne Değildir?* oncugenclik.org.tr/mesruiyet-nedir-ne-degildir

Muharrem BALCI, *Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukukî Gelişim Süreci*, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/55.pdf

Muharrem BALCI, HUKUKUN YAYGINLAŞTIRILMASINA NOTLAR -I-, *Adâlet Yayınevi, Ankara 2022.*

Muharrem BALCI, İSTANBUL SÖZLEŞMESİNDEN İNSANI VE AİLEYİ KORUMAK., Pınar Yayınları, İst. 2020.

Muharrem BALCI, *Avrupa Birliği 1-2-3 Uyum Yasaları Analizleri*, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/163.pdf

Mustafa ERDOĞAN, TÜRKİYE'DE ANAYASALAR VE SİYASET, 2. Baskı, (Ankara: 1999, Liberte Yay.)

Mustafa ERDOĞAN, *Hikmet-i Hükûmet*, <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/831.pdf>

Peyami SAFA, TÜRK İNKİLÂBINA BAKIŞLAR (1938), Ötüken Neşriyat, İst. 2019.

Sezai KARAKOÇ, DİRİLİŞ NESLİNİN AMENTÜSÜ, Diriliş yayınları, 2007.